

İslâm İktisadında Devletin Temel İşlevleri: İnsan Merkezli İktisadi İlkeler¹

Arif **ERSOY** (<https://orcid.org/0000-0001-6014-9673>), Department of Islamic Economics and Finance, İstanbul Sabahattin Zaim University, Turkey; e-mail: arif.ersoy@izu.edu.tr

Merve Büşra **ALTUNDERE-DOĞAN** (<https://orcid.org/0000-0002-5640-9310>), Department of Economics, İstanbul Sabahattin Zaim University, Turkey; e-mail: merve.altundere@izu.edu.tr

The Main Functions of the State in Islamic Economics: Human Centred Economic Principles²

Abstract

Islamic Economics is a human centered discipline. The state in Islam has to provide adequate facilities to establish the division of labor, cooperation and solidarity among the members of society. It arranges a suitable environment for the owners of factors of production to determine their economic activities such as production, consumption, distribution, trade and transportation with their freewill and consent, also supplies infrastructural services and provides free operation of the market. In this article, we will try to summarize the economic activities of the state in Muslim countries in the past and also to explain what the main functions of the state should be today if based on the principles of Islamic Economics.

Keywords : Islamic Economics, Basic Functions of the State, the Generous State.

JEL Classification Codes : D60, H50, P51.

Öz

İslâm iktisadı insan merkezli bir ekonomik düzendir. İslâm'da devlet, toplum halinde bir arada yaşayan insanlar arasında işbölümü ve dayanışmayı sağlayan bir hizmet kuruluşu olarak kabul edilir. İslâm iktisadına göre devlet, üretim faktörlerine sahip olanların üretim, tüketim, paylaşım, mübadele ve taşıma gibi iktisadi faaliyetlerini kendi irade ve rızalarıyla düzenlemelerine ortam hazırlayan, alt yapı hizmetlerini yerine getiren ve piyasa kurumunun serbest işlemini sağlayan bir teşkilattir. Bu makalede, İslâm iktisadında devletin geçmişte üstlendiği ekonomik işlevler özetle anlatılmaya çalışacak ve İslâm iktisadının dayandığı temel ilkelerden hareketle günümüzde devletin temel ekonomik işlevlerine açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler : İslâm İktisadı, Devletin Temel İşlevleri, Kerim Devlet.

¹ Bu makale, 1-3 Eylül 2016 tarihinde İstanbul/Türkiye'de düzenlenen "International Joint Conference on Islamic Economics and Finance (IJCIEF)" konferansında sunulan tebliğden yararlanılarak hazırlanmıştır.

² This article was prepared based on the paper presented at the "International Joint Conference on Islamic Economics and Finance (IJCIEF)", September 1-3, 2016, in İstanbul, Turkey.

1. Giriş

İnsan yaradılışı gereği sosyal bir canlıdır. Diğer insanlarla birlikte yaşar; iş bölümü, yardımlaşma ve dayanışma ile üretimi gerçekleştirir. Üretilen hâsılayı da birey olarak aile içinde paylaşarak tüketir. İnsanın doğasından gelen bu belirgin özellikleri, işbölümü, yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayacak ortak kurum ve kuruluşların oluşturulmasını gerekli kılmaktadır. İnsanlar tarih boyunca aile, aşiret, klan ve kabile şeklinde örgütlenmişlerdir. Yerleşik düzene geçtikten sonra ise, devlet şeklinde teşkilatlanma aşamasına geçilmiştir. Bu nedenle, bir arada örgütlenerek yaşamak zorunda olan insanların kurduğu en gelişmiş organizasyon devlet biçimindeki teşkilatlanmadır. İnsanlık uzun bir tarihi süreçten sonra devlet kurma aşamasına gelmiştir.

Bilinen ilk uygarlığın kurulduğu Mezopotamya'da ortaya çıkan devlet anlayışı, günümüze kadar değişik aşamalardan geçerek gelişmiştir. Bu gelişme süreci elbette gelecekte de devam edecektir. Her medeniyet, dayandığı dünya görüşü ve değer ölçülerine göre devletlerini kurmuş ve ona işlevler yüklemiştir.

Tevhid ve adalet eksenli İslâm medeniyetinde devletin temel işlevleri, üzerinde hükümlanlığı tesis ettiği sınırları belli olan ülkeyi dış saldırılara karşı korumak ve ülke içinde hukukun üstünlüğünü sağlamaktır. Hukukun üstünlüğü kavramı, haklıyı güçlü kılmak ve nimet-külfet paylaşımında adaleti tesis etmek anlamını ihtiva eder. Devlet, bir bakıma sosyal sözleşmeye dayanılarak kurulmuştur (Ersoy, 1999: 530-1).

Bu makalenin sınırlı çerçevesi içerisinde İslâm'da devletin genel işlevlerine işaret edildikten sonra iktisadi işlevleri hakkında bilgi sunulacaktır. İslâm'ın temel ilke ve kaynaklarına dayanılarak, günümüzdeki uygulamalara katkı sağlamaya ve karşılaşılan sorunların çözümüne yönelik önerilerde bulunmaya çalışılacaktır.

2. İslâm ve Sosyal Teşkilatlanma Müessesesi Olarak Devlet

İnsanlık tarihinin akışını değiştiren büyük peygamberler (Ulü'l Azm), geldikleri dönemin en önemli sorununa öncelik vererek diğer sorunların çözümünde rehber olmuşlardır. Onlar, insanları Tevhid ve adalet inancı etrafında toplayarak yeryüzünün nasıl imar ve ıslah edileceğini insanlara öğretmiş ve uygulamalarıyla göstermişlerdir. Hz. Nuh, Mezopotamya'da hukuk kurallarına göre bir arada nasıl yaşanacağını öğretti. Hz. İbrahim, mantıklı düşünmede beşeriye önderlik etti. Hz. Musa kavmini teşkilatlandırarak Firavunun esaretinden kurtarmak suretiyle siyasi teşkilatlanmanın nasıl olması gerektiğini ve hukuk devletinin nasıl kurulacağını öğretti. Hz. İsa, ahlaki açıdan tefessüh etmiş, bozulmuş bir toplumun nasıl ıslah edileceğini, tebliğ ettiği ahlaki ilkeleri anlatarak ve yaşayarak insanlığa örnek oldu. Hz. Muhammed (a.s.) diğer peygamberlerin her birinin ağırlık verdikleri ve üzerinde durdukları hususların hepsini kapsayan İslâm dininin temel ilkelerini içeren son ilahi hitap ve kitap olan Kur'an-ı Kerim'in ilkelerini peygamberler silsilesinin son peygamberi olarak bütün insanlığa tebliğ etti. Kur'an'ın ilkelerini hadisleri ile açıkladı ve peygamberliği döneminde uygulamaları ile gösterdi. O'nun tebliğ ettiği Kur'an, hem dini-

ahlâkî hem ilmi hem iktisadi hem de siyasi konularla ilgili genel hükümleri içermektedir (Ul Haq, 1996: 67).

İslâmiyet bir din olarak yalnız iman ve ibadet konuları üzerinde durmakla yetinmez. Bir sosyal sistem olarak beşerî hayatın bütün yönlerini kapsamaktadır (Hiti, 1980: 178-199). Hz. Muhammed (a.s.), Hz. İsa gibi yalnız ahlâkî konular üzerinde durarak diğer sosyal hususları Sezar’a bırakmamıştır. O hem bir öğretmen hem bir siyasetçi hem Müslümanların örnek kabul ettikleri bir eğitici, hem de iktisadi faaliyetlerde bulunan ve bu hususta düzenlemeler yapan bir yönetici olmuştur. Bu nedendir ki İslâm, insan hayatının her yönüyle ilgilenmektedir. Nitekim M.S. 622 yılında Mekke’den Medine’ye hicret eden Hz. Muhammed (a.s.), buradaki kabileleri birleştirdi ve burada yaşayanları, Medine’yi dış saldırılara karşı korumak, ortak sorunlarını çözmek ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere teşkilatlandırdı. Medine Site Devleti’ni kurarak ilk devlet başkanı oldu. İslâm ordularına başkomutanlık yaptı (Hamidullah, 1958: 14-6). Yeryüzünün en son ve en yeni dini olan İslâmiyet, insan hayatını kuşatan ve yeryüzünde barış ve dayanışmayı tesis etmeyi hedefleyen ve daha önceki muharref dinlerden tamamen farklı bir din ve farklı bir sosyal düzen olarak ortaya çıkmıştır (Seyyid, 2004: 62-78).

3. İslâm’da İlk ve Örnek Devlet: Medine Site Devleti

Hz. Muhammed’in (a.s.) kurduğu ve ilk başkanlığını yaptığı Medine Site Devleti, insanlık tarihinde ilk defa yazılı bir metin çerçevesinde farklı inanç, kültür ve ırka mensup olan insanların bir arada birlik içinde yaşamalarına ortam hazırlayan bir sosyal yapı oluşturmuştur. İslâm Devleti’nin anayasası olan “Medine Vesikası”, Medine sitesinde yaşayan farklı inanç, kültür ve ırka mensup olan topluluklar arasındaki ortak paydaları içeren dünyanın ilk yazılı anayasasıdır (Hamidullah, 1958: 14-6). Bu devletin çatısı altında yine ilk defa *farklılıkta birlik ilkesi* uygulanmıştır. Ondan öncesinde egemenlerin dinine mensup olmayan ve değer ölçülerini benimsemeyenlere eşit statüde yaşama hakkı tanınmıyordu. Medine Site Devleti, daha sonraları İslâm dünyasında kurulan birçok devletin kuruluşunda ve temel ilkelerinin oluşturulmasında örnek alınmıştır.

Medine Vesikasına göre, kentte yaşayanlar kendi inançlarında ve iç işlerinde serbest olacaklar ve Medine’ye dışarıdan gelecek saldırılara ortaklaşa karşı koyacaklardı. Medine Site Devleti’nin başkanı olan Hz. Muhammed’in (a.s.) hakemliğini kabul edecekler ve anlaşmazlıklarda ona başvuracaklardı. Kentte yaşayanların haklarını ve görevlerini belirleyen bu anlaşma, aynı zamanda farklı inanç veya farklı kabilelere mensup olan topluluklar arasında işbirliği ve dayanışmayı sağlayan ortak paydaları içeren bir sosyal sözleşme niteliğini de taşımaktadır. Bu anlaşma ile farklılıklara rağmen birlikte yaşamının nasıl gerçekleşebileceği, Medine Site Devleti’nde gerçekleşen uygulamalarla gösterilmiştir (Siba’i, 1984: 75).

İslâmiyet, insanlar arasında soy-soptan gelen farklılıkları ortadan kaldırmış ve ancak insanların iyilik yapma ve kötülükten korunma derecesine (takva) göre farklı ve üstün

olabileceklerini açıkça ortaya koymuştur.³ İnsanların soylarına ve servetlerine göre farklı statülere ayrıldığı bir dönemde bu anlayış büyük bir devrimdi.

İslâm'a göre yönetici olmak için belli bir sınıfa mensup olma gereği yoktur. Mekke ve Medine'de Hz. Muhammed'in (a.s.) etrafında her kesimden insan bulunmaktaydı. Hatta O'na ilk uyanlar daha çok gençler, köleler ve yoksullardı. Görev dağılımında gelir düzeyi ve soyluluk bir ölçüt değildi. Görevlendirmede liyakat, ehliyet ve yetenek esastı. Bundan dolayı, Hz. Muhammed'in (a.s.) ölümünden sonra devlet başkanlığına yakın arkadaşları (dört büyük halife) seçimle getirilmiştir. Daha sonra Emeviler döneminde hanedanlık yönetimine geçilmesiyle birlikte bu yaklaşım ihlal edilmiştir.

İslâm'da bireysel haklara önemli yer verilmiş ve bireysel özgürlüğün (irade-i cüziyye) hiçbir güç tarafından sınırlandırılmayacağı kabul edilmiştir. Hatta peygamberin görevinin sadece anlatmak (tebliğ) olduğu, insanları istediği tarafa zorla yönlendirme (musaytır) yetkisine peygamberin bile sahip olmadığı belirtilmiştir⁴.

Hz. Muhammed'den (a.s.) sonra gelen ilk dört başkan (halife) ve daha sonra Hicretin ilk dört yüzyılı içinde İslâm dünyasındaki siyasal iktidarlar ilmi, ahlâkî ve iktisadi konulara doğrudan müdahale etmemişlerdir. İlim adamları toplumun çeşitli sorunlarını farklı bakış açılarıyla serbestçe tartışmışlar ve değişik yorumlar ortaya koymuşlardır. İslâm medeniyetinin kuruluşuna bilgileriyle ve görüşleriyle katkıda bulunan birçok düşünür, bu ilk dört yüzyıl içinde yetişmiştir. Müslümanların dini, kültürel ve sosyal hayatını esaslı olarak şekillendiren hukuk ekolleri (mezhepler) de bu dönemde ortaya çıkmıştır (Ersoy, 2015: 97).

Orta Doğu'da Medine, Şam ve Bağdat; Kuzey Afrika'da Kahire ve Fas; İspanya'da Kurtuba, Gırnata ve Sevil; Orta Asya'da Buhara, Semerkant ve Taşkent gibi kentler, bu dönemde hem ilmin ve hem de medeniyetin birer merkezi haline gelmiştir. İtalya, İspanya ve Güney Fransa gibi Avrupa ülkelerinden gelen birçok öğrenci bu devirde Müslümanların medreselerinde matematik, felsefe, tıp, astronomi gibi bilim dallarında dersler aldılar. Edindikleri bilgilerle birlikte İslâm dünyasındaki örneklerine göre kurulan eğitim kurumlarında ve hâlâ Batı dünyasının en eski üniversiteleri olarak devam eden okullarında öğretim üyesi olarak görev yapmaya başladılar. Bunlar sayesinde birçok eser Arapçadan Latinceye çevrildi ve İslâm dünyasının bilgi birikimi, özellikle İspanya üzerinden Avrupa'ya aktarıldı. Batı düşüncesini Skolâstik kalıpların dışına taşımada öncü bir konuma sahip olan

³ Kur'an bu konuyu "Ey insanlar, gerçekten biz sizi bir erkekle (Adem), bir kadından (Havva) yarattık. Sizi, (sadece), birbirinizle tanışmanız için büyük büyük cemiyetlere, küçük küçük kabilelere ayırdık. Şüphesiz ki sizin Allah nezdinde en şerefliiniz takvaca en ileri olanınızdır. Hakikaten Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır" anlamındaki ayetiyle açıklamaktadır (Kur'an: 49/14).

⁴ Kur'an Hz. Muhammed'e (a.s.) hitaben "Sen onların üzerinde zorbacı (musaytır) değilsin" demektir. (Kur'an: 88/22). Peygamberlerin de insanların tercih özgürlüğünü kaldırıp zorla inançların değiştirme yetkisine sahip olmadıkları vurgulanmaktadır. Hidayet Allah'ın bir lütfudur. Onu istediğine verir (Kur'an: 18/17).

St. Thomas’ın hocaları da İslâm düşünce geleneğinden çok şey öğrenmişlerdi (Ghazanfar, 2003: 9).

Kur’an, inananları düşünmeye ve akıllarını kullanmaya çağırır. İlimi çalışmalar hem Kur’an hem de sünnette özenle teşvik edilir. Bedir Savaşı’nda Müslümanların aldıkları esirleri, belli sayıda kişiye okuma yazma öğretilmeleri karşılığında serbest bırakmış olmaları, ilme verilen önemi belirten en özgün örneklerden biri sayılabilir (Al Umari, 1991: 43). Bu nedenle başlangıçta Müslüman toplumdaki ilmi gelişmeler, o döneme göre hızlı olmuştur. Dilde, matematikte, hukuk ve tarih alanlarında önemli gelişmeler sağlanmıştır. Toplumun ekonomik ve sosyal faaliyetlerinin düzenlenmesi bilim adamlarının yorumlarına (içtihatlarına) bırakılmıştır.

İktisadi düşünce ve farklı yorumlara başlangıçta devlet hiç müdahale etmemiştir. Toplumun karşılaştığı sorunlar, bilim adamlarınca etraflıca tartışılmıştır. İmam-ı Azam, İmam-ı Şafi, İmam-ı Malik ve Ahmed bin Hanbel gibi büyük ilim önderleri Müslümanların dini ve sosyal sorunlarını içtihatlarıyla açıkladıkları gibi ekonomik sorunlarını da inceleyip yeni yorumlar getirmiş ve çözümler üretmişlerdir. Hanefi Mezhebinin kurucusu olan İmam-ı Azam, Şafii Mezhebinin kurucusu İmam-ı Şafi ve diğer mezhep kurucularının ve seçkin talebelerinin on binlere varan içtihatları bugün hala milyonlarca Müslümanın dini ve sosyal hayatını biçimlendirmektedir.⁵

Hicretten sonra dördüncü yüzyıldan itibaren İslâm dünyasında siyasal iktidarların bilim kurumlarına müdahale etmeleri ve sosyal hayatı daha fazla kontrol etme politikasını uygulamaya koymaları, bilimsel gelişmelerin önceleri yavaşlamasına, daha sonra durmasına yol açmış ve böylece düşüncenin statikleşmesine ortam hazırlamıştır. Bu yüzden, İslâm âleminin geri kalmışlığının en önemli nedeninin, düşünce ve girişim özgürlüklerine siyasal iktidarların baskı ve müdahaleleri olduğu ileri sürülebilir. Çünkü baskı ve aşırı kontrolün, bireylerin yeteneklerini kullanarak maddi ve manevi imkânları harekete geçirmesinin önündeki en büyük engel olduğu bilinen tarihi bir vakiadır.

4. İslâm İktisadî Düzeninde Devletin Ekonomik İşlevleri

İslâm’ın öğretilerine göre insan, yaratılanların en şerefli ve kâinatın en üstün canlısıdır. Yaradılışı itibariyle toplum içinde yaşamak zorunda olan insanların ortak sorunlarını çözmek ve ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bir araya gelerek teşkilatlanmaları teşvik edilir. Hatta hak ve adalet ilkelerine dayalı olarak aralarında yardımlaşma ve dayanışmaları rahmet olarak değerlendirilir. İslâm’ın ilkelerine göre sosyal teşkilatlanmanın en gelişmiş kurumu olan devlet, aşağıda belirtilen özelliklere ve işlevlere sahip olmalıdır.

⁵ *Büyük İslâm düşünürlerinden İmam-ı Azam Ebu Hanife ile ilgili daha fazla bilgi için Ebu Zehra (1966), İmam-ı Şafi için Ebu Zehra (2000) ve diğer mezhepler hakkında genel bilgi için Ebu Zehra (1978) eserlerine bakınız.*

4.1. Devletin Tanımı ve Temsil Ettiği Güç

İslâm’ın temel ilkelerinden hareketle “devlet” kavramını, sınırları belli olan ve ülke denilen toprak parçası üzerinde yaşayan, dini-ahlaki, kültürel, ilmi, iktisadi ve siyasi açıdan teşkilatlanmış toplumun ortak gücünü (egemenliğini) temsil eden bir teşkilat olarak tanımlayabiliriz. Devlet, yönetme yetkisini ve gücünü, örgütlenmiş toplumun ortak gücünden (ulusal egemenlikten) alır. Devleti oluşturan temel kurumları, dört ana müesseseye ayırabiliriz. Bunlar, ‘dini-ahlaki, kültürel ve sanatsal’, ‘ilmi’, ‘iktisadi’ ve ‘siyasi’ müesseselerdir (Ersoy, 1986: 10-21). Bu müesseselerin görevleri ve yetkileri nettir. Bu müesseselerden birinin diğerlerine müdahalesi veya tahakkümünün sosyal dengeyi bozacağı kabul edilir. Bir müessesenin diğerleri üzerinde tahakküm ve baskı oluşturması sosyal barış ve dayanışmayı ihlal eder.

Beden ve ruhtan oluşan insan dört temel yeteneğe sahiptir. Bunlar, ‘hissetme’, ‘düşünme’, ‘irade’ ve ‘ünsiyet’ yetenekleridir. İnsanın sahip olduğu bu temel yeteneklerinden kaynaklanan ihtiyaçları karşılamak üzere tarih boyunca çeşitli sosyal müesseseler oluşturulmuştur. Sahip olunan hissetme yeteneğinden kaynaklanan ihtiyaçların karşılanması amacıyla dini-ahlaki, kültürel ve sanatsal nitelikte kurumlar ortaya çıkmıştır. Bu kurumların faaliyetleri ‘iyi-kötü’ ve ‘güzel-çirkin’ ölçütlerine göre değerlendirilir. İnsanın düşünce yeteneğinden kaynaklanan ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla ilim müesseseleri kurulmuştur. Bunların faaliyetleri ‘doğru-yanlış’ ölçütüyle değerlendirilir. İnsanın irade yeteneğinden iktisadi faaliyet ve kurumlar oluşmuştur. Bu ekonomik girişimlerin değerlendirilmesinde ‘fayda-zarar’ ölçütleri kullanılır. İnsanın ünsiyet (toplulara yaşama ve birbirine yakınlık) yeteneğinden kaynaklanan ihtiyaçlara siyasi ihtiyaçlar denilmektedir. Bu faaliyetlerin değerlendirilmesinde kullanılan kıstaslar ise ‘adalet-zulüm’ ölçütleridir. İslâm’ın temel ilkelerine göre dini-ahlaki ve sanatsal açıdan iyi ve güzel, ilmen doğru, iktisaden faydalı ve siyaseten adil olan İslâmi’dir. İslâm’ın öngördüğü düzende bu dört temel sosyal kurum kendi ölçütlerine göre işlevlerini yerine getirirler. Birbirlerinin işlevlerine müdahale etmezler. Aralarındaki uyum ve koordinasyonu, insan beyni gibi, devlet başkanı sağlar. Kurumlar arası ihtilafları başhakem olarak devlet başkanı halleder (Ersoy, 2007: 11). Diğer sosyal müesseseler bu dört temel kurumun türevleridir.

İslâm ilkelerine göre devlet veya herhangi bir güç Allah’ın insana bağışladığı temel hak ve özgürlükleri ihlal edemez. Temel haklar insanın varlığına bağlıdır. Allah insana temel hak ve özgürlükleri doğuşuyla birlikte bağışlamıştır. Devletin meşruiyetinin kaynağı doğal hakları korumaktır. Devlet, insanın temel hak ve özgürlüklerini koruduğu ve güvence altına aldığı ölçüde meşrudur. Hakları koruyamayan veya ihlal eden devletin meşruiyeti tartışmalı hale gelir. Devletin hakları koruyamaması veya gasp etmesi varlık sebebine ters düşer (Ersoy, 2012: 162).

Allah insana iki güç bahşetmiştir. Biri kişinin kendi ferdi gücüdür. Bu gücü, insanın fiziki yapısı, kabiliyeti ve ilmi seviyesi belirler. Diğeri de organize olmuş bir toplumun mensubu olarak ferdin konumuna göre sahip olduğu toplumsal gücüdür. Bu güç ferdi güçlerin toplamı değildir. Bu güç, ferdi güçle mukayese edilmeyecek kadar büyük bir güçtür. İnsan, sahip olduğu ferdi gücü ve toplumun üyesi olarak sahip olduğu ortak gücü ile Allah’ın

halifesi olarak yeryüzünü imar ve ıslah etmekle görevlidir. Eğer insan bu iki gücünü Tevhid ve adalet ölçüleri içinde kullanır ise, varlıkların en hayırlısı (hayr-ul beriyye) olur. Yeryüzünü imar ve ıslah eder. Şayet bu iki gücüyle, yeryüzünü ifsat eden ve insan haklarını ihlal eden despotları (zorbaları, tağutları) destekler ve sosyal hayatta nimet-külfeti adil paylaştırmayanlardan yana tavır alır ise, yaratıkların en zararlısı (şer-ul beriyye) haline gelir (Kur’an: 98/6-7). Yeryüzünü ifsat ve tahrip eder. Hiçbir varlık insanla hem yeryüzünü imar ve ıslah etmede, hem de yeryüzünü ifsat ve tahrip etmede yarışamaz.

Devlet gücünün dayanağı olan ulusal egemenliğin sahibi toplumu oluşturan fertlerdir. Hayatına iradesi ile yön vermek ve yeryüzünü imar etmekle görevli olan birey, üyesi olduğu toplumun yöneticilerine yetkilerinin bir kısmını seçimle emanet etmektedir. Fertler, toplumun üyesi olarak sahibi olduğu devleti yönetmek üzere kendi özgür irade ve rızalarını yansıtan seçimle (şartlı seçimle, biatle) belirlediği yöneticilere yeryüzünü imar ve ıslah etme yetkisini (hilafet yetkisini) emanet ederler.

Devlet yöneticileri seçimle kendilerine emanet edilen idare etme yetkileri ile hukukun üstünlüğünü sağlamak, yani haklıyı güçlü kılmak ve nimet-külfet paylaşımında adaleti tesis etmekle görevlidirler. Yetkinin nasıl kullanılacağı seçim (biat) sözleşmesiyle veya sosyal sözleşme (anayasa) ile belirlenir. Devlet yöneticileri kendilerine emanet edilen bu yetkileri istedikleri gibi kullanamaz. Toplumsal sözleşmenin (anayasanın) ve doğal hukuk (ilahî) ilkelerinin gereklerine göre kullanmak zorundadırlar. Ulusal (kavmi) egemenliğin mülkiyeti toplumu oluşturan fertlere aittir. Yöneticilere şartlı olarak tasarruf yetkisi verilmiştir. Yöneticilerin, kendi keyfi ve heveslerine göre toplumu yönetmeleri meşru görülmez. Herkes hukukun üstünlüğüne bağlı olduğu gibi devlet yöneticileri de sivil hayatta keyfi davranamazlar. Onlar da yargı denetimine tabidir. Hukuk kurallarına göre karar vermeleri gerekir (Şirvani, 1965: 198). Yönetilenlerin seçimle ülkeyi yönetmekle görevlendirdiği yöneticiler yetkilerini, emanet hukuku ilkelerine uyararak, toplumun ortak iradesi ve dünya görüşüne göre kullanmaları esastır. Kur’an, Hükümdar olan Hz. Davud’un (a.s.) ülkesini keyfi yönetemeyeceğini açıkça beyan etmektedir: “*Ey Davud! Gerçekten biz seni yeryüzünde bir halife yaptık. Artık insanlar arasında hak ile hüküm ver. Keyfe, arzuya uyma ki, seni Allah yolundan saptırmasın...*” (Kur’an: 38/26).

Yöneticilerin bütün eylemlerinin hukuki olması esas kabul edilmiş ve tahkim kurumunun denetimi altına alınması gerektiği vurgulanmıştır. Günümüzde Anglo-sakson hukuk sisteminde yaygın olarak uygulanan tahkim kurumu, İslam hukukundan etkilenecek geliştirilmiştir. İslam yargı sisteminde ihtilafları gidermede tahkim kurumu temel bir kurumdur (Yücel, 2017: 140-152). Kur’an bu hususu, “*Eğer müminlerden iki grup arasında anlaşmazlık meydana gelir ise, aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah’ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer dönerse aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın. Şüphesiz ki Allah, adil davrananları sever*” (Kur’an: 49/9) ayetiyle açıklamaktadır. Hz. Muhammed (a.s.) hukuk kurallarını ihlal eden en yakını bile olsa, gereken cezadan muaf olmadığını vurgulamıştır (Buhârî: Hudûd 11-12, Megâzî 53 & Enbiyâ 54).

4.2. İslâm’da Devletin Temel Görevleri

İslâm ilkelerine göre devlet sosyal bir teşkilattır. Varlık nedeni, ülkeyi dış saldırılardan korumak ve ülke içinde hukukun üstünlüğünü sağlayarak haklı olanı güçlü kılmaktır. Devlet kimsesizlerin kimsesidir. Mağduriyetleri gideren bir sosyal kurumdur.

Her medeniyet dayandığı dünya görüşü ve değer ölçülerine göre devlet kurumuna farklı anlamlar ve görevler yüklemiştir. Devletleri konumu ve işlevleri hakkında iki kategoriye ayırarak inceleyebiliriz.

4.2.1. Hizmetkâr Devlet

Hizmetkâr devletin asli görevi ulusa hizmettir. Devlet tahakküm ve baskı aracı değildir. Halka hizmet eden bir kurumdur. Ülkeyi dış saldırılara karşı korur. Ülke içinde hukukun üstünlüğünü sağlayarak nimet-külfet paylaşımında adaleti tesis eder. Yardımlaşma ve dayanışmaya zemin hazırlar. Zenginlerden alarak yoksullara dağıtır. Sosyal hayatta iyilik ve güzellikte, doğrudan, faydalı mal ve hizmet üretiminde yarışa ve dayanışmaya ortam hazırlar. Bu tür devlet, dayatmacı bir devlet değildir. İslâm terminolojisine göre bu tür devlete “Kerim Devlet” denilmektedir. Yoksulun ve kimsesizin yanında, haksızlık yapanların karşısındadır. İslam medeniyetinin ortak dünya görüşü ve değer ölçülerinin öngördüğü devlet, hizmetkâr devlettir. Kerim devlet kavramı, işsizlere iş bulan ve çalışamayanlara aş sağlamak üzere imarethaneler açan bir devlettir. Daha sonra Batıda sosyal devlet diye ifade edilen devletin yaptığı hizmetlerin birçoğunu İslam coğrafyasında kerim devlet doğrudan veya vakıflar yoluyla yapmıştır (Gencer, 2009: 6).

4.2.2. Tekelci Devlet

Tekelci devlette belli bir sınıf veya grup toplumun egemenlik gücüne hâkim olmuştur. Burada tekel siyasi ise devlet türü baskı ve dayatmacı devlet; tekel iktisadi ise o zaman kapitalist devlettir. Baskı ve dayatmacı devlet, siyasi tekele dayanan bir devlet türüdür. Bu tür devlet sosyal hayatın her alanına müdahale eder. İktisatta neyin, nasıl, ne ile üretilceğini ve üretilen hâsılanın nasıl paylaşılacağını devlet adına bürokrasi belirler. Günümüzde sosyalist veya faşist olarak isimlendirilen bu tür devlet, teşkilatlanmış bir zümre veya grubun devletidir. Bu grup ve zümreye hizmet etmeyi önceler. Halkın devleti diye kitlelere benimsetilmeye çalışılan bu tür devlet, kitleleri zorla ve baskıyla yönetir. Kapitalist devlet ise, iktisadi tekel konumunda olan egemenlerin çıkarlarının korunmasını önceleyen ve onların dediğini yapan devlet türüdür. Özgürlükçü görünüm sergileyen bu devlet anlayışına göre sosyal hayatta insanlar, gruplar ve sınıflar arasında “menfaat çatışması” bulunmaktadır. Bu çatışmada taraflar vardır. Çatışmanın sonunda güçlü olan kazanır. Burada, üretim faaliyetlerinin bir araya getirilmesi, hâsılanın gerçekleştirilmesi ve paylaşılmasının temel kurallarını sermaye tekel konumunda olan odaklar önemli ölçüde belirler. Bu düzende devlet yönetimi, tekel konumunda olanların menfaatlerini korumayı öncelikli görev kabul eder. Bu tür devlet adil değildir. Çünkü halktan alır, zenginlere, kapitalistlere, sermayedarlara aktarır. Öncelikle iktisadi tekel konumunda olanların servet ve menfaatlerini korur, güç ve çıkar odaklıdır.

İslâm’da devletin adil olması ve toplumun hizmetkârı olması esastır. Sosyalist devlet gibi baskıcı ve dayatmacı; Kapitalist devlet gibi egemen güçlerin emrinde ve onların çıkarlarının bekçisi olmamalıdır.

İslâm’da devlet yönetiminde bulunanlar, devlet gücünü kendi menfaatleri, bir sınıf veya zümrenin çıkarı için kullanırlar ise, emanete hıyanet etmiş olurlar. Çünkü gücün sahibi olan halk, yöneticilere yönetme (hilafet) yetkilerini kayıtsız ve şartsız bir şekilde devretmemiştir. Belli şartlara göre kullanmak üzere emanet etmişlerdir. Bu ortak gücün bir şahıs ya da zümre tarafından zorla veya hile ile gasp edilmesi, bir bakıma tağutileşmeye, zorbalasmaya yeltenmek demektir. Tevhid ve adalete inanan müminler, teşkilatlanarak oluşturdukları bu ortak gücün, marufa (iyilik ve güzelliğe) uyararak ve münkeri (zulüm ve kötülük) terk ederek yeryüzünün imar ve islah için kullanılmasını inançlarının bir gereği kabul ederler.

İslâm’da dini, ahlâkî ve kültürel alanlara devlet müdahale edemez. Devlet, toplumun yozlaşmasına yol açan eylemlerin, mal, can, ırz ve namus gibi doğal hakları ihlal edenlerin yargı önüne çıkartılmasına ortam hazırlar. İnanç özgürlüğünü sağlayan ve koruyan gerekli düzenlemeleri yapar. İslâm toplumunda inanç özgürlüğü devletin teminatı altındadır. Fertlerin ve cemaatlerin kendi inançlarını başkalarına anlatmaları (tebliğ) engellenemez. Bununla birlikte, bir inanca mensup olan fert veya cemaatlerin kendi inançlarını başkalarına zor ile empoze etmelerine de izin verilmez.

İslâm’ın temel ilkelerine göre devlet, makro düzeyde düzenleyici bir rol oynamalı; mikro düzeyde ise fert, bireysel iradesini serbestçe kullanma hakkına sahip olmalıdır. Dünya bir imtihan yeridir. Fertlerin farklı alternatiflerden birini tercih etme özgürlüğüne sahip olduğu bir ortamda imtihan söz konusu olur. Kur’an’da, “Allah dileyseydi elbette hepinizi tek bir ümmet yapardı. Fakat Allah dilediğini saptırır ve dilediğine de hidayet verir. Şüphesiz ki, (kıyamet gününde) bütün yaptıklarınızdan sorumlu tutulacaksınız” (Kur’an, 16/93) ayetiyle her ferdin Hesap Günü’nde sorumlu olması için bu dünyada kendi iradesiyle farklı alternatifler arasında tercih özgürlüğüne sahip olduğu vurgulanmaktadır. İslâm dininde tercih özgürlüğü insanın sahip olması gereken doğal hak olarak kabul edilmektedir. Batıda hak ve özgürlükleri destekleyen birçok düşünür de bireylerin iktisadi kararlarını vermesinin doğal bir hak olduğunu ileri sürer. Ayrıca, tercih özgürlüğünün bulunduğu toplumlarda insanın yeteneklerinin gelişmesinden dolayı iktisadi ve sosyal gelişmelerin daha hızlı olacağını savunur (von Hayek, 1995: 16-7).⁶

⁶ *Liberalizmin öncülerinden biri olan John Locke, insanın doğuştan sahip olduğu yeteneklerinin davranışlarını biçimlendirdiğini savunur. Ona göre, dışarıdan müdahale edilmezse insan, fitri davranır ve faydalı işler yapar. İnsanın baskı ve dayatmayla karşılaşması ise daha fazla hata yapmasına yol açar (Ersoy, 2015: 178). Neo-liberalizmin önde gelen düşünürlerinden Friedrich August von Hayek de iktisadi ve siyasi tekelleşmeyi eleştirir ve bireylerin iktisadi karar verme hakkının doğal hak olduğunu kabul eder. Ona göre, tercih özgürlüğüne sahip olduğu ortamlarda insanın yeteneklerini daha iyi geliştirmesinden dolayı iktisadi ve sosyal gelişme süreci daha hızlı olmuştur (von Hayek, 1995: 16-7).*

İslâm'da devlet, ilmi kurumları destekler ve ilmi faaliyetleri destekleyen vakıf kurumlarının kurulmasına yardımcı olur. Bilimsel çalışmalara müdahale etmez. İslâm dünyasında Hicretin ilk dört yüzyılında ilmi çalışmalara müdahale edilmediği ve fikir özgürlüğü de güvence altına alındığından dolayı İslâm dünyasında ilmi hayat oldukça dinamikti. Müslüman bilim adamları, bu dönemde insanlığın ilmi müktesebatına, bilimsel birikimine büyük katkılarda bulundular (Ersoy, 2015: 97-8). İslâm'ın temel ilkelerine göre, bilimde doğruların ortaya konması ve yanlışların azaltılması için sorgulama ve tartışma esastır. Devlet, düşünce özgürlüğünü sağlayarak toplumda ortak paydaların oluşmasına ve toplumsal konsensüslerin gerçekleşmesine ortam hazırlamalıdır. İslâm dinine göre, her insan düşünce ve inanç özgürlüğüne sahip olması temel hakkıdır. Zararlı eyleme dönüşmeyen fikirler baskı altına alınmamalıdır. Hukuk kurallarının gayesi insanın doğuştan sahip olduğu hakları korumaktır.

4.3. İslâm İktisat Düzeninde Devletin Temel İşlevleri

İslâm ekonomisi hem akli hem de nakli delillere dayanır. İslâm iktisat düşüncesinin biçimlenmesinde etkili olan temel nakli kaynaklar, Kur'an, Hadis, Hz. Peygamber'in sözleri, uygulamaları ve görüp bildiği halde ses çıkarmayarak tasvip ettiği faaliyetler, İslâm bilginlerinin görüş birliğine vardıkları konular (icma), bilim adamlarının yaptıkları benzetmelerinden (kıyas) oluşur (Debbağoğlu, 1979: 26-7). Bu deliller ile birlikte başvurulan tali kaynaklar ise, istihsan, maslahat, istishab ve örf, adet ve geleneklerden oluşurlar (Seyyid, 2004: 260-273).

Kur'an'da iktisadi konularla ilgili hükümler diğer semavi kitaplardan (Tevrat ve İncil'den) daha fazladır. Kur'an hayatın hem maddi hem de manevi yönlerini düzenleyen hükümler içermektedir. İnananların görev ve sorumluluklarını açıkça anlatır (Wilson, 1997: 117). Kur'an, bir bakıma yeryüzünü imar ve ıslah etmenin ve sosyal hayatta barış düzenini sağlamanın temel yol haritasıdır.

Kur'an, ahlakta iyi ve güzelin yaygınlaştırılmasını, ilimde doğruların ortaya konmasını, ekonomide kaynaklar israf edilmeden faydalı ve yararlı mal ve hizmetlerin üretilmesini ve siyasette ise ortaklaşa oluşturulan nimet-külfetin adil paylaşılmasını önermektedir.

İslâm'da devletin en temel görevlerinden biri toplumu oluşturan fertler arasında yardımlaşma (teavün) ve dayanışmayı (tesanüt) sürekli kılmaktır. Yardımlaşma ve dayanışmanın sürdürülebilmesi için sosyal hayatta temel hak ve özgürlüklerin tam olarak korunması ve bireyler arasında nimet-külfet paylaşımının adil olması gerekir. Eğer çalışanların külfeti artırılır ve nimetteki payları azaltılırsa, buna karşın külfete katlanmayanların nimetteki payları artırılırsa, sosyal dengeyi sağlamak ve sürdürmek güçleşir. Tembellerin mükâfatlandırıldığı ve çalışkanların da getirideki paylarının azaltılmasıyla cezalandırıldıkları bir ortamda insanların yeteneklerini ve enerjilerini verimli bir şekilde değerlendirmeleri güçleşir. Nimet-külfet paylaşımının adil olmadığı bir ortamda sosyal çatışmalar kaçınılmaz hale gelir. Sosyal hayatta barış, ancak ekonomik paylaşımın adil olması ile sağlanabilir (Ul Haq, 1996: 215-6).

İslâmi kaynaklara göre devlet, insanların kabiliyet ve yeteneklerini kullanarak üretim yapmalarına ortam hazırlamalıdır. Üretken insan ve toplum, Allah’ın sevgisine mahzar olur. Farabi’nin ifadesiyle “fazıl” (erdemli) toplum, üretken olan toplumdur (Farabi, 1990: 80).

İslâm iktisat düzeninde devlet, ekonomik faaliyetlerle ilgili alt yapı hizmetlerini yerine getirir. Devlet sadece kâr elde etmek amacıyla iktisadi faaliyetlerde bulunamaz. Devlet kurumu, bireyin kendi irade ve rızası ile ekonomik aktiviteye katılmasını engelleyen müdahaleleri bertaraf etmekle, gidermekle görevlidir. Özel sektör kârlı alanlarda faaliyet gösterir. Sermayedarlar yaptıkları işletmelerin hem kârını hem de zararını paylaşırlar. Fertler emeklerinin ve üstlendikleri riskin karşılığında kazanç elde ederler. Emek zarara katılmaz. Eğer işçi zarar eden firmadan ücretini alamaz ise, işçinin alacağı, zekâtın yoksulluk fonundan karşılanmalıdır.

Hz. Muhammed’in (a.s.) devlet başkanlığını yaptığı Medine Site Devletinde iktisadi faaliyetlere müdahale edilmemiş, siyasi ve hukuki yapı kurulduktan sonra ekonomik faaliyetler bireylerin serbest kararlarına terk edilmiştir. Bireyler, mevcut yapı içinde ekonomik çalışmalarını devlete karşı mali yükümlülüklerini yerine getirdikleri sürece serbest bir ortamda yürütmüşlerdir. Ürün fiyatlarının hızla yükseldiği bir dönemde Hz. Peygamber’den bu duruma müdahale etmesi istenmişti. Fakat kendisi, bu tür müdahalelerin haksızlıklara yol açmasından endişelendiğini belirterek doğrudan fiyatlara müdahale etmemiştir. Buna karşılık serbest piyasada sağlıklı fiyat oluşumunu engelleme ihtimaline binaen, piyasaya mal arzını sınırlamak amacıyla henüz pazara ulaşmayan malın yoldayken alınmasını yasaklamıştır (Essid, 1986: 81).

İslâm ekonomisinde devlet, makro iktisadi hedefleri belirleyen makro planları kendisi hazırlar veya hazırlattırır. Tespit edilen bu hedeflere, çeşitli kredi ve teşvik politikaları ile girişimcileri yönlendirebilir. Girişimcilerin serbest bir şekilde iktisadi faaliyetlerde bulunmaları için her türlü ortamı sağlar. Onların tekelleşmesini ve böylece haksızlıklara yol açılmasını engeller. Anlaşılabacağı üzere, devletin iktisadi faaliyetlerle ilgili temel görevlerinden biri de tekelleşmeyi engellemek ve piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırmaktır.

4.3.1. Piyasa Mekanizması ve Devlet

İslâm iktisadında esas olan kural mal ve hizmet fiyatlarının serbest piyasada oluşmasıdır. Miktarı ile marjinal faydası arasında ters ilişki olan malların fiyatı serbest piyasada arz ve talep kanunlarına göre müdahalesiz oluşmalıdır. Bu piyasada her türlü malın üretiminin ve satışının özel ve tüzel girişimciler tarafından yapılması esastır. Bu durumda devlet, piyasa mekanizmasının serbestçe çalışmasına ortam hazırlamak amacıyla aşağıdaki dengeleri tesis etmekle yükümlüdür (Ersay & Altundere, 2017: 266-270).

4.3.1.1. Fırsat Eşitliği

Devlet, ulusal düzeyde ekonomik faaliyetlerde bulunan birey-firma, işçi-işveren gibi taraflar arasında hiçbir ayırım yapmadan fırsat eşitliği sağlamalıdır. Devletin kendisi yarışın

kurallarını belirler; fakat bu yarışta taraf olamaz. Bu yarışta başarılı olanları ödüllendirebilir. Devlet, üretim sürecine katılan faktör sahiplerine ayrıca üretime katkılarıyla orantılı olarak karar alma mekanizmalarına katılma ortamı da hazırlar. Hiçbir konuda ayrımcılık yapmamalıdır. Siyasi ve ekonomik açılardan güçlü olanlardan değil, her zaman haklı olanlardan yana olmalıdır. Devlet, görevi ve gücü gereği taraf değil, hakem konumundadır. Devletin taraf olması tekelleşmeye yol açar ve sosyal hayatta yarışı engeller.

4.3.1.2. Menfaat Uyumu

İslâm iktisadı düşüncesine göre ekonomik faaliyetleri gerçekleştiren aktörler arasında “menfaat çatışması” değil “menfaat uyumu” bulunmaktadır. Kapitalist ve Sosyalist iktisadi düşüncede ise, iktisadi faktör sahipleri arasında menfaat çatışması vardır. Bir tarafın kârı diğerinin zararı sayılmaktadır (Rothbard, 1995: 376-7). İslâm iktisadına göre her kademede nimetin de külfetin de kârın da zararın da adil paylaşılması hem işverenin hem de çalışanın zulme uğramaması, aldatmaması esastır (Ersoy, 2015: 14).

Günümüzdeki ulusal ve uluslararası ekonomik ilişkiler, daha çok menfaat çatışmasına göre şekillendirilmektedir. Böyle bir ortamda kuralları ekonomik veya siyasi tekel konumunda olan güçler belirlemektedir. Güçlüler nimeti, yani üretimin kârını, kendileri almakta; külfeti ve riski ise halka veya sömürgeleştirdikleri ülkelere yüklemektedirler (Crane, 2013: 50-55). Bu durum, insani bir tutumu yansıtmamaktadır. Hâlbuki İslâm iktisadında devlet, toplumundaki ilişkileri menfaat uyumuna göre düzenlemekle görevlidir. Toplumu oluşturan bireyler, kurumlar ve gruplar arasında çıkar çatışmasını değil, çıkar uyumunu sağlamalıdır. Ekonomik aktivitede bulunanların nimetteki paylarının üstlendikleri zahmetle orantılı olarak artırılmasına zemin hazırlamalıdır. İslâm hukuk felsefesine göre, hukukun üstün olduğu düzende güçlü olanlar haklı değildir; haklı olanlar ise daima güçlüdür. Çünkü devlet her zaman ve her ortamda haklının yanında yer almalıdır. Hz. Muhammed (a.s.) vefatından sonra halife seçilen Hz. Ebu Bekir ilk hutbesinde kendi nezdinde haklı olanın, fakir ve kimsesiz de olsa güçlü olduğunu ve devletin bütün gücüyle haklının yanında yer alacağını açıkça ifade etmiştir. Haksız olan güçlü de olsa, devletin haksızdan haklının hakkını alıncaya kadar haklıdan yana tavır koyacağını vurgulamıştır (Bassiouni, 2003).

Taraflar arasında menfaat çatışmasının esas kabul edildiği ortamlarda tarafların sürekli çatışma hali kaçınılmaz olacaktır. Çatışmanın sonucunda da elbette güçlü olan taraf kazanacaktır. Sosyal ve ekonomik yapının tüm kurum ve kurallarını da güçlüler belirleyecektir. Böyle bir ortamda ise, güçlü konumda olan kişi, şirket ve sınıfların ayrıcalıklı konumlarını sürekli kılmak için tekel oluşturmaları ve bu durumu sürdürülebilir kılmaya çalışmaları önlenemez olur. Bu nedenle, iktisaden güçlü olanları daha güçlü kılan “faiz”, yasaklanmıştır. Faiz para ticaretinden elde edilen kazançtır. İslâm iktisadında esas olan ise, emekten ve mal üretimi ile ticaretinden elde edilen kâr/zararla oluşan helal kazanç yoludur.

4.3.1.3. Nimet-Külfet Paylaşımı

İslâm’da devlet, nimeti ve külfeti adil paylaştırmakla görevlidir. Bu husus, her Cuma hutbesinin bitiminde okunan, “*Şüphesiz ki Allah, size adaleti, iyilik yapmayı ve yakınlarla bakmayı emreder; hayasızlıktan, fenaluktan ve azgınlıktan nehyedir. Öğüt almanız için size böyle öğüt verir*” (Kur’an: 16/90) ayeti ile vurgulanır. İktisadi adalet, üretim faktör sahiplerinin katlandıkları külfet ve üstlendikleri risk ile orantılı olarak hâsıladan pay almaları olarak tanımlanabilir. Başka bir deyimle, üretimin külfetine katılanların hâsıladan nimetinden de yeterince pay almaları esastır. Çok çalışanın üretime yaptığı katkı ile orantılı olarak hâsıladan pay alması İslâm ekonomisinin en temel ilkelerinden biridir. Kimseye çalışmadan veya riske katlanmadan başkasının kazancına zor ya da hile ile el koyma yetkisi tanınmaz.

Günümüz dünyasında kaynakların önemli bir kısmının âtil kalmasının ve insanların önemli bir bölümünün istihdam dışı bırakılmasının önemli etkenlerinden biri de nimet-külfet paylaşımının adil olmamasıdır. Bu bakımdan Afrika kıtası yoksul değildir, bilakis sömürgeciler tarafından kasten ve hile ile yoksul bırakılmış zengin bir kıtadır. Bu zengin kıtanın az gelişmişliği, mevcut ve geçmişteki Afrikalıların dünya görüşü ve değer ölçülerini yansıtmayan sömürgeciler tarafından oluşturulmuş olan kurumsal yapılardan kaynaklanmaktadır (Ersoy, 2013: 2).

Tekel konumlarına dayanarak ekonomik paylaşımında adaletsiz davranan ve insanların temel hak ve özgürlüklerini sınırlayan zorba yönetimler, tarih boyunca kitleleri yoksulluk ve sefaletle mahkûm etmişler; güce dayanan konumlarını muhafaza için daima savaşlar ve çatışmalar çıkartmışlardır.

4.3.1.4. Mikro Düzeyde Serbestlik, Makro Düzeyde Müdahale

Kişi, kendi menfaatini düşünerek bilgi, yetenek ve imkânlarını serbestçe kullanabilir ve elde ettiği sonucun kâr ve zararının kendisine ait olduğunu bilirse, daha akılcı ve rasyonel davranır; kaynaklarını, emeğini ve zihinsel yeteneğini daha verimli kullanır. Bu nedenle, İslâm ekonomisinde mikro düzeyde bireylerin ve firmaların tüketime ve üretime yönelik kararlarına hiçbir zaman müdahale edilmemesi esastır. Yine bu çerçevede, iktisadi kurumlar ve kurallar, tarafların serbest iradeyle gerçekleştirdikleri üretim faaliyetlerine yön vermesine ortam hazırlamalıdır.

Makro düzeyde ise devlet, kredi ve teşvik politikalarıyla kaynakların verimli kullanılmasına zemin oluşturmakla görevlidir. Devlet, iktisadi faaliyetleri sürdüren müesseseler arasında hakem görevini üstlenmelidir. Tarafalı değil, adaleti tesis edecek hakem konumunda olmalıdır.

Devletin alacağı vergi oranları ve yapacağı harcama alanları bellidir ve nettir. Temel vergi oranları Kur’an’da belirtilmiştir. Cizye, haraç ve ganimet gibi oranları zaman ve şartlara göre değişen tali vergilerin dışında İslâm’da bu temel vergiler, 1/5 humus, 1/10 oşur ve 1/40 zekâtтан ibarettir (Mannan, 1980: 377-416). Olağan dışı hadiseler cereyan

etmedikçe, yöneticilerin keyfi isteklerine göre bu oranların üzerinde vergi oranları belirlenemez. Miktarı sınırlı olan ve bir defa kullanmakla tükenen ve yenilenmeyen kamu mülkünden elde edilen madenlerde vergi oranı (humus) 1/5'dir. Sınırları belli olan ve üzerinde yararlanma mülkiyeti tesis edilmiş olan tarımsal araziden elde edilen hâsıladan alınan vergi oranı (öşür) 1/10'dur. Herkese açık olan ve başkasının yararlanmasına mâni olunmayan pazaryerlerinden (piyasalardan) elde edilen nakit tasarruflardan ve meralarda otlatılan hayvanlardan 1/40 oranında vergi (zekât) alınır (Dawaba, 2010: 211-221). Keyfi vergi koymak doğal insan haklarından biri olan mülkiyet hakkının ihlali sayılmaktadır. İslâm'da yöneticilerin keyfi vergi koyma yetkisi yoktur. Müslümanlar Kur'an'da belirtilen bu vergileri sadece siyasi bir yükümlülük olarak kabul etmemişler; aynı zamanda dini bir ibadet olarak da telakki etmişlerdir (Faridi, 1980: 119-130).

İslâm iktisadında vergi gelirlerinin oranları gibi harcama alanları da bellidir. İslâm'daki idari yapı, genel olarak bucak, il ve merkezi devlet olarak teşkilatlandırılmıştır. Bucak en küçük idari ve siyasi birimdir⁷. Yargılama ve diğer temel idari hizmetler bucak düzeyinde yapılır. Zekât geliri, yani alınan 1/40 oranındaki vergiler, bucak idaresinin gelirini oluşturur. Bucak yönetimi bu gelirle yerel hizmetleri yerine getirir. 1/10 oranında tarımsal hâsıladan alınan vergiler ise il vergileridir. İl bu vergi gelirleri ile il sınırları içindeki ve bucak sınırları dışındaki güvenliği sağlar ve alt yapı hizmetlerini yerine getirir. 1/5 oranında alınan vergiler de merkezi idarelerin gelirini oluşturur. Merkezi idare bu gelirle dış ve iç güvenliği sağlar, ülkede hukukun üstünlüğünü sağlamak için gerekli harcamaları yapar. Bu gelirle temel alt yapı yatırımlarını ve hizmetleri gerçekleştirir.

Devlet, ilave olarak iktisadi faaliyetleri desteklemek amacıyla yerine getirdiği alt yapı hizmetlerinin karşılığında hâsıladan pay alabilir. Devlet de olsa, hizmet yapmadan insanlara külfet yüklemekle yetkisine sahip değildir.

4.3.2. Temel Haklar ve Devlet

İslâm'da devlet, aldığı vergiler karşılığında başta dış güvenlik olmak üzere aşağıda belirtilen temel hakları güvence altına almakla görevlidir.

4.3.2.1. Can Güvenliği

Devletin temel görevlerinin başında ülkede yaşayan ve mahkeme kararlarına uymayı kabul eden herkesin can güvenliği sağlamak gelir. Devlet, can güvenliği ile birlikte kişinin düşünme ve inanç özgürlüğünü sağlamakla ve ırz ve namusunu korumakla yükümlüdür.

⁷ *Osmanlı devletinde nahiye olarak adlandırılan ve ortalama bin ailenin yaşadığı en küçük idari birim olan bucakta Cuma namazı kılınır; çevredeki köy ve yerleşme yerlerinde üretilen ürünler burada kurulan pazar yerinde satılırdı. Başkanı ve şurası olan bu idari birimde yerel sorunlar çözülür; sosyal yardımlaşma ve dayanışma tesis edilmeye çalışılırdı (Akdemir, 2017: 330-1). Osmanlı döneminden devralınan bucak yönetimi Cumhuriyet'in ilk yıllarında bir yerel idari birim olarak işlevlerine yerine getirmiştir (Özçağlar, 2014: 286). Günümüzde bucakların yetkileri ilçe ve ile devredildiği için bucak idari birimi işlevini yitirmiştir.*

Çünkü bu temel haklar ve özgürlükler insanın şahsıyla ilgilidir. Bu haklar insanın kişiliğinin uzantısı olan doğal haklarıdır. Devlet insanın bu haklarını ihlal edenleri yargı kararıyla cezalandırır. Mağdur edilenlerin mağduriyetlerini giderir.

4.3.2.2. Mal Güvenliği

Ferdin başkasının zararına yol açmadan emek ve gayretiyle elde ettiği değerler ile edindiği mülkiyeti korumak da devletin temel görevidir. Kişinin mülkiyet hakkını ihlal edenler yargı kararları ile cezalandırılırlar. Mülkiyet hakkına tecavüzden doğan mağduriyetler tazmin ettirilir. Şayet devlet mülkiyet hakkını ihlal edeni bulup cezalandırmaz ise, meydana gelen mağduriyetleri bizzat devlet tazmin eder, öder.

4.3.2.3. Akit Güvenliği

İslâm hukukunda yürürlükteki mevzuata aykırı olmamak kaydıyla tarafların kendi irade ve rızalarıyla yaptığı anlaşmalar adeta kanun hükmündedirler. İslâm ekonomisinin temel ilkelerinden biri de üretim faktör sahiplerinin kendi irade ve rızaları ile yaptıkları sözleşmelerle üretimi gerçekleştirmeleri ve elde ettikleri hâsılayı irade ve rızaları ile paylaşmalarıdır. Yapılan anlaşmalara taraflar uymak zorundadır. Şayet anlaşma ihlal edilir ve taraflardan mağdur olanlar olursa, mağdur edilenler ilgili kuruma başvurma ve uğradığı zararın giderilmesini talep etme hakkına sahiptir. İlgili sözleşme yargı tarafından incelenir ve mağdurların zararları tespit edilir. Mağduriyete uğrayanların bu zararları sözleşmeyi ihlal edenlerden alınır. Şayet mağdur edilenlerin mağduriyeti yasal yoldan giderilemez ise eğer, devlet bunu karşılar, tazmin eder. Mahkemeye başvurma ve mağduriyeti giderme masrafları mağdurdan alınmaz.

4.3.2.4. İstihdam Güvenliği

İslâm ekonomisinde kazancın temel kaynakları, çalışarak, ticaret yoluyla riske katlanarak ve tasarrufları yatırıma dönüştürerek kazanç elde etmektir. Emek harcamadan, riske katılmadan veya tasarruflarını değerlendirmeden sağlanan kazanç, başkasının kazancından pay almak anlamına gelir. Çünkü iktisatta üretmeden tüketmek mümkün değildir. Faiz, para sahibinin çalışmadan ve riske katlanmadan üreticinin ürettiğinden, üreticinin rızası olmadan aldığı paydır. Faizde ve kumarda tarafların iradeleri vardır. Ama kaybedenlerin rızası olmadığı için yapılan işlemde elde edilen kazanç İslâm'a göre haramdır.

İslâm ekonomisinde ihtiyaç sahiplerine faizsiz borç (kredi) vermek (karz-ı hasen) sevaptır. Kamu bankalarının darda olan üreticiye borç vermeleri görevleridir. Çünkü darda olan üreticiyi sıkıntıdan kurtarır ise, üretici üretimini sürdürür ve hâsıladan da devlete vergi verir. Devletin üretimi ve istihdamı faizsiz kredi ile desteklemesi görevidir. İslam iktisadına göre üretimden vergi alan devletin, sağladığı krediden vergi (faiz) alması üretim-tüketim dengesini bozar ve gelir dağılımında dengesizliğe sebep olur. Diğer taraftan, faizsiz kredi ile üretimi destekleyen devlet, vergi matrahını artırır ve iktisadi büyüme ortamı hazırlar.

4.3.2.5. Yaşama Güvenliği

İslâm'da kişinin hayatı toplumun güvencesi altındadır. İslâm toplumu, bir bakıma toplumun üyeleri olan fertlerin hayatlarını sürdürmelerine yardımcı olmakla görevlidir. Toplumun bu görevini toplum adına devlet kurumları, özellikle hükümet, aldığı vergi geliriyle yerine getirir. Üretime aktif katılamayanların temel ihtiyaçlarını devlet adına hükümet karşılar. Zekât geliri ile bir bakıma yaşama güvenliği sağlanır.

4.3.2.5.1. Yoksulluktan Korunma Güvenliği

Hiçbir kazancı olmayanların asgari geçimlerini temin edecek gelirlerini sağlamak devletin denetim ve gözetimindeki kurumların görevidir. Kazancı olmayan ve işsiz olan insanların temel ihtiyaçlarını bu kurumlar karşılar. Onlara aynı ve nakdi yardımlarda bulunulur. Kur'an servet sahibi olanların servetinden, *“Onların mallarında belli bir hak vardır. Hem isteyen için hem de istemekten utanan yoksul için”* (Kur'an, 70/24-5) diye belirterek yoksulların hakkı olduğunu açıkça belirtmektedir. Başka bir ayette ise bu husus, *“Onların mallarında isteyen ve istemeyen yoksullar için bir hak vardı”* diyerek vurgulanmaktadır (Kur'an, 51/19). Kur'an, ihtiyaç sahibi olan yoksulların asgari geçimlerinin karşılanmasının Müslümanların temel görevi olduğunu çok net olarak açıklamaktadır. İnsanı yoksulluğun yol açtığı sıkıntılara karşı güven altına almak hem ferden bütün Müslümanların hem de toplumun ortak gücünü temsil eden devletin görevidir (Ghanem, 2013: 145-161). İslâm'da yoksulları kendi haline terk etmek söz konusu değildir.

4.3.2.5.2. Hastaları Tedavi Güvenliği

Devlet hastalık ve yaşlılık nedeniyle hayatlarını idame ettirmede zorlananların sıkıntılarını gidermekle görevlidir. Tedavi hizmetlerini, hastane ve diğer sağlık kurumları vasıtasıyla yerine getirir. Yaşlıların bakım ve tedavisini bakım evleri vasıtasıyla devlet sağlar. İslâm'da sağlık hizmetleri piyasanın insafına terk edilemez. Çünkü devletin asli görevlerinden biri yaşama hakkının devamı olan sağlık güvencesidir.

4.3.2.5.3. Yetimlere Bakım Güvenliği

Devlet yetimlere bakıp büyütme, eğitme ve aile kurmalarına yardımcı olmakla yükümlüdür. Bu görevi doğrudan yerine getirmede zorlanır ise, bu hizmetin vakıflar yoluyla karşılanmasına yardımcı olur. İslâm toplumunda her baba ve anne, vefatlarından sonra yetim kalan çocuklarının toplumun ve dolayısıyla devletin himayesinde olduğunu bilir. Kur'an, *“Dini yalanlayamı gördün mü? İşte o, öksüzü iter, kakar. Yoksulu doyurmaya önyak olmaz”* (Kur'an, 107/1-3) ayetleriyle yetimlere bakmanın ve yoksulların doyurmanın Müslümanların temel görevi olduğunu ve bu görevleri ihmal edenlerin dini yalanladıklarına işaret etmektedir.

4.3.2.5.4. Seyahat Güvenliği

İslâm'da insanların yeryüzünü gezip görmeleri ve geçmiş kavimlerin başına gelenlerden ibret alınması teşvik edilmektedir: “Ant olsun ki biz her ümmete, ‘Allah’a ibadet edin ve putlara tapmaktan sakının.’ diye bir peygamber gönderdik. Allah, bu ümmetlerden bir kısmına hidayet etti, bir kısmına da sapıklık hak olmuştur. Şimdi yeryüzünde bir gezip dolaşın da bakın ki, peygamberleri yalanlayanların sonunun ne olduğunu bir görün” (Kur’an, 16/36). İnsanların seyahat etmesini teşvik eden İslam dininde, yola çıkanlara ve yolda kalanlara yardım etmek devletin görevi olmuştur. Hatta zekât gelirinun 1/8’i yol ehline, seyahat edenlere, kervansarayların masraflarına harcanmıştır. Seyahat yolları, kervansaraylar ve seyahat güvenliği devlet tarafından sağlanmıştır. Tarihte vakıflar tarafından kurulan ve işletilen kervansaraylar, seyahat edenlerin ihtiyaçlarını karşılamak ve seyahat güvenliğini sağlamak amacıyla tesis edilen müesseselerdi. Bunlar sayesinde, M.S. 8. ile 15. yüzyıl arasında Çin Seddi’nden Atlas Okyanusu’na kadar uzanan geniş coğrafyada Tarihi İpek Yolu güzergâhında tarihin en büyük iktisadi entegrasyon bölgesi oluşmuş ve bu bölgede mal, emek, bilgi ve teknoloji dolaşımı serbestçe sağlanmıştır. Bu geniş İslâm coğrafyasında kültür, ilim ve ticaret merkezi olan birçok gelişmiş şehir kurulmuştur. O dönemde bu bölge, serbest ticaret ve bilgi paylaşımı nedeniyle, dünyanın en gelişmiş ve mamur bölgesi haline gelmiştir.

4.3.2.6. Alt Yapı Hizmetlerini Sağlama Güvenliği

İslâm'da iktisadi faaliyetlerin alt yapı hizmetlerinin devlet tarafından doğrudan veya vakıflar aracılığıyla karşılanması esas kabul edilmektedir. Alt yapı hizmetlerini, küçük ve orta işletmeler sınırlı gelirleriyle yeterli düzeyde karşılayamazlar. Ayrıca, büyük firmalar bu tür hizmetleri kuracakları destek hizmet birimleri vasıtasıyla karşılayabilecekleri için küçük firmalar onlarla rekabet edemezler. Bunun yanı sıra, faizli ekonomik sistemde faiz, büyük firmaları daha da büyüterek tekel durumuna getireceğinden küçük ve orta boyutlu firmalar bu konuda onlarla yarışamazlar.

İslâm iktisat düzeninde ise devlet, fertlerin ayrı ayrı yapmaları zor olan alt yapı hizmetlerini yerine getirerek iktisadi hayatta rekabete ortam hazırlar. Bu tür hizmetler yol, köprü, iletişim, haberleşme, enerji temini, makro planların hazırlanması, iktisadi verilerin toplanıp yayınlanması, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin desteklenmesi, hukuk, muhasebe ve danışmanlık gibi hizmetlerin karşılanmasıdır (Karagülle, 2014: 60-99). İslâm iktisadında devlet bir bakıma alt yapı hizmetlerini yerine getirmekle görevli bir ortak konumundadır. Devletin bu hizmetler karşılığında alacağı vergi oranları da Kur’an’da açıkça belirtilmiştir. Bu sağlanan alt yapı hizmetleri, küçük ve orta işletmelerin üretim maliyetleri azaltarak rekabet güçlerini artıracaktır.

4.3.2.7. Mübadele Araçları Güvenliği

Devlet, “mal=para” dengesini kurmalı ve korumalıdır. Karşılıksız hiçbir mübadele aracı tedavüle sokulmamalıdır. Karşılıksız para basan hükümdar bir bakıma halkını kandırmakta ve onlara zulüm etmektedir (Robins, 1998: 37-9). İslâm ekonomisinde paranın

(semen) karşılığı ölçülebilen, tartılabilen ve sayılabilen reel değerlerle tanımlanmalıdır. Karşılığı reel değerlerle net olarak tanımlanmayan para ve para işlevini gören sembolik değerler "mal=para" dengesini bozduğundan dolayı haksızlığa yol açar. Gazali'ye göre paranın içindeki değerli metali değiştirerek piyasaya sürmek bir bakıma haksızlıktır ve zulümdür (El-Gazali, 1986: 91). Fransız düşünür Nicole Oresme, Gazali'den yaklaşık iki yüzyıl sonra, yöneticilerin metal paranın ihtiva ettiği değeri yüksek metali değeri düşük metalle karıştırarak miktarını artırmasının, taşışe başvurmasının, bir bakıma halkın servetine el koyma olduğunu kabul etmiştir. Ona göre para değişimi kolaylaştıran bir araçtır ve servetin insanlar arasında dolaşımını kolaylaştırır. Fakat taşışe yoluyla paranın miktarı artırılarak değerini düşürülmesi, halka zarar verir ve yoksullaştırır (Neff, 1950: 47).

5. İslâm İktisadı ve Günümüzün İktisadi Meseleleri

İslâm ekonomisinin temel ilkeleri Medine Site Devletinde ve daha sonraki dört halife döneminde o günün ekonomik şartlarına göre uygulanmıştır. Hicretin ilk dört yüzyılında değişen şartlara ve çevreye göre İslâm âlimleri bu hususlara açıklık getiren ilmi yorumlar yaparak iktisadi uygulamalara güncellik kazandırmışlardır.

Son dört yüzyılda ise gerçekleşen sanayileşmeye ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak iktisadi faaliyetlerde büyük değişimler olmuştur. Tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine, hatta sanayi ötesi topluma geçilmiştir (Altundere, 2016: 104-7). Günümüzde yapay zekâ, büyük veri ve robotik teknolojilerin gelişmesiyle üretim ve tüketimin yapısı her geçen gün biraz daha değişmektedir. Bugün Müslümanlar karşılaştıkları sorunlara, bilimsel yöntemleri kullanarak ve İslâm iktisadının ilkelerini göz önünde bulundurarak çözümler üretebilirler. Günümüzün kapitalist sisteminin çözemediği sorunlara yeni çözümler bulabilirler.

Hemen her toplumda ve her dönemde iktisadi faaliyetlerin temel hedefi, mevcut kaynakların verimli kullanılarak üretim ile tüketim arasında dengenin sağlanmasıdır. İktisadi sorunlar, büyük oranda üretim ile tüketim arasındaki dengesizlikten kaynaklanmaktadır. İnsanlık tarihi boyunca ihtiyacı karşılayan mal ve hizmetlerin arzı ile talebi arasındaki dengesizlik azaldığı ölçüde iktisadi sorunlar azalırken; dengesizlik arttığı ölçüde de sorunların artışı engellenememiştir. Üretim-tüketim dengesizliğinin aşırı artışı, zaman zaman insanlığı yoksulluk ve sefaletle karşı karşıya bırakmıştır.

İnsanlık tarihi boyunca devlet hem üretim faaliyetlerin organizasyonu hem de üretilen hasılanın paylaşım kurallarının belirlenmesi ile doğrudan ve dolaylı olarak ilgilenmiştir. Bundan dolayı, her yerde ve zamanda devletlerin üretim ile tüketim dengesinin sağlanıp sağlanmamasında neticeyi belirleyen işlevleri olmuştur. Günümüzde karşılaşılan iktisadi sorunlar ile devletin üstlendiği iktisadi işlevler arasında yakın ilişkilerin bulunduğu bilinmektedir.

Bugünün iktisadi sorunları geçmişe göre oldukça farklılaşmıştır. Bununla birlikte, İslâm İktisadının genel ilkelerinden hareketle devletin iktisadi faaliyetleri yönlendirmedeki

cari uygulamalarına farklı boyutlar kazandırılması ve böylelikle günümüzün sorunlarına çözüm üretilebilmesi mümkündür.

İslâm, insanı yaratılanların en üstün varlığı olarak kabul eder. Yerde ve gökte her şeyin insan için yaratıldığı Kur'an'da vurgulanmaktadır. Bu nedenle İslâm iktisadının dayandığı temel ilkeler, insanın bütün sosyal faaliyetlerin merkezine yerleştirilmesini gerektirmektedir. İslâm ekonomisinde insan, üretimde emek ve kabiliyetleriyle eşyayı değerli hale getiren ve talebi ile de eşyaya değer kazandıran temel faktördür. İnsan sıradan üretim faktörlerinden bir faktör değildir. Bu açıdan bakıldığında İslâm iktisat disiplinine “*Beşeri İktisat*” da diyebiliriz. Buna karşın, Kapitalizm sermayeyi, Sosyalizm ise devleti sosyal faaliyetlerin adeta merkezine yerleştirmektedir. Bu açıdan İslâm iktisadının günümüz sorunlarına sunduğu çözümler hem Sosyalizmden hem de Kapitalizmden farklıdır.

Her sistem, iktisadi faaliyetlerinde hesaplarını neye göre yapıyor ise, o şeyi merkezi alıyor demektir. Kapitalizmde kâr ve zarar hesaplarıyla sermayeye kâr kazandırma hususu merkeze yerleştirilerek yapıldığından dolayı sistem, sermaye merkezli bir sistemdir. Sosyalizmde (Sovyet Birliği'nde ve 1976 öncesi Çin'de) devlet merkezli bir ekonomi düzenin kurulmuştu ve bu düzende maliyet ve getiri hesapları devletin çıkarı merkeze alınarak yapılmaktaydı. İslâm iktisadı ise hem üretimde hem de paylaşımında insanı merkeze yerleştirmektedir. İstihdamın sağlanmasında ve paylaşımında adaletin tesis edilmesinde devlete aktif rol alması görevi verilmektedir.

Günümüzün iktisadi sorunlarına giderek tekelleşen Kapitalizm, yeterli yeni çözümler sağlayamamaktadır. Hatta sorun üretmektedir. Bu sistem, 20. yüzyılın ikinci yarısında dünya kaynaklarının belli tekellerin denetimine girmesine ortam hazırlamıştır. Finansal değerler ticaretinin dünya reel ticaret hacmine göre sürekli artışı, reel üretimi yeterince artırmadığı için dünyada yoksullaşma sürecini hızlandırmış ve üretilen değerlerin de sınırlı sayıdaki sermayedarın mülkiyetine geçmesine neden olmuştur. Bu durum, dar gelirlerin talebini azaltarak üretim-tüketim dengesinin bozulmasına sebep olmuştur. Bundan dolayı, 2008 yılında bütün dünyayı derinden etkileyen Finansal Kriz meydana gelmiştir. İslâm iktisadı ve finansı, 2008 Küresel Finans Krizinden sonra dünya gündemine getirilmiştir. İslâm iktisadının günümüzün iktisadi sorunlarına ne tür çözümler sunduğu hem akademik hem de uygulamada araştırılmaya ve tartışılmaya başlanmıştır.

İslâmi sistemde esas olan tasarrufların reel değerler üretimine kanalize edilerek mal ve hizmet üretilmesidir. Para ticaretinden elde edilen kazanç, yani faizi, meşru bir kazanç kabul etmeyen İslâm iktisadı, finansal değerlerin ortaklıklar kurularak mal üretimini artırmak suretiyle kazanç elde edilmesini özendirir. Bununla beraber, ticaret yaparak gelir elde etmeyi veya sabit yatırımlara yönlendirilerek kira gelirinin sağlanmasını teşvik etmektedir. Bu üç alana kanalize edilen finansal değer sahipleri hem kazancı hem de zararı aralarındaki anlaşmaya göre paylaşırlar. İslâm iktisadının ilkelerine göre kâr elde isteyen sermayedarlar üretim riskini de üstlenmelidir. Kapitalizmde finansal değerlerin sahipleri, önceden belirlenen faiz gelirini riske katılmadan alırlar. Üretimin riskini, faiz maliyetini de ödemek zorunda olan düşük gelirli kesimler taşır. Sosyalizmde ise iktisadi faaliyetlerin riskini toplumu oluşturanlar üstlenmektedir. Bu bakımdan İslâmi finans sistemi

daha insani ve daha adil bir sistem olarak değerlendirilebilir. Reel değerler ticaretinden elde edilen kâr ve zararın paylaşımını öngören faizsiz finans sistemi, iktisadi gelişme ve değişme sürecini hızlandırabilir ve sürdürülebilir kılabılır.

Günümüz dünyasında karşılaşılan en önemli iktisadi sorunların başında hem ulusal, hem bölgesel, hem de küresel düzeyde üretim kaynaklarının paylaşımındaki adaletsizliğin sürekli artışı ve yaygınlaşması gelmektedir. Reel değerlerle tanımlanmayan karşılıksız sembolik değerler ticareti yoluyla zenginleşen sınırlı sayıda sermayedar sahip oldukları kaynakları istihdam sağlayıcı alanlara yeterince yatırmamakta ve böylece israf etmektedir. Bu durum, işsizliği artırmakta; yoksulluk ve sefaleti ise, önemli boyutlara ulaştırmaktadır. İslâm iktisadı ve finansı, faizsiz yöntemlerle kaynakları üretime kanalize ederek hem istihdamı ve üretimi artırıcı hem de paylaşımındaki haksızlığı azaltıcı ilkelerin uygulanmasını öncelemektedir. İslâm iktisadının üretim eksenli yöntemleri, mevcut kurumsal yapıdaki eksiklikler giderilerek, uygulandıkça toplam reel üretim artırılabilecek ve yoksulluk soruna kapsayıcı sürdürülebilir çözümler üretilebilecektir. Batıda, İslâmofobiyi gündeme getiren tekeli güçlerin İslâm'a karşı sergiledikleri ortak eylemlerine rağmen, İslâm ekonomisi ve finansına ilgiyi de artırmaktadır. Bu alanda üniversitelerde yeni bölümler açılmakta, faizsiz finans yöntemleri geliştirilmekte ve uygulanmaya çalışılmaktadır.

İslâm iktisadı, mevcut kapitalist sistemin iktisadi ilişkilerinin dayandığı menfaat çatışması yerine menfaat uyumu paradigmasına dayandırmaktadır. Çağımızda ulusal ve uluslararası ilişkileri düzenleyen mevcut menfaat çatışma paradigması değiştirilmeden karşılaşılan sorunlara çözüm üretmenin imkânsız olduğunu giderek artan sorunlar ortaya koymaktadır (Ersoy & Altundere, 2017: 16).

İslâm iktisadı ve finansının belirtilen özellikleri, beşeriyeti huzur ve barışa götüreceği yol haritasının nirengi işaretlerini göstermektedir. Bu insan merkezli iktisadi düzen sadece Müslümanlar için değil, bütün beşeriyetin yararına olumlu neticelere doğurabilir. Çünkü İslâm iktisadı, din, dil, ırk ve soy-sop farkı gözetmeden herkesini yararına çözümler üretmeyi hedefler.

6. Sonuç

Devletin iktisadi faaliyetleri düzenlemedeki etkisi ve yönlendirmedeki işlevleri tarih boyunca yoğun tartışmalara konu olmuştur. Otoriter sistemlerde devlet hayatın her alanına müdahale ettiği gibi iktisadi faaliyetlere de müdahale etmiş; devlet yöneticileri neyin, nasıl, ne ile üretileceğini ve hâsılının nasıl paylaşılacağını belirlemişlerdir. Yani iktisadi faaliyetleri siyasi tekel konumunda olanlar denetlemiş ve yönlendirmiştir. Diğer taraftan, Batı'da 13. yüzyıldan itibaren ticari faaliyetlerin yoğunlaşmasıyla ortaya çıkan burjuva sınıfı önce kentlerde daha sonra ise ülke genelinde yönetimi elde ettikten sonra, dönemin ilim adamlarını da yanına alarak, Kapitalist sistemin kurulup gelişmesinde aktif ve belirleyici bir rol üstlenmiştir. Bilginin artması, teknolojinin gelişmesi ve şartların değişmesine göre bu sistemi sürekli yenilemiş ve yönlendirmiştir.

Bugün küresel düzeyde tekel konumunda bulunan finansal güçler küresel iktisadi faaliyetlere yön vermektedir. Ayrıca ulus devletleri etkileyerek adeta küresel iktisadi faaliyetleri kendi çıkarına göre yönlendirmekte ve manipüle etmektedir. Bugün dünyamızda devlet ya siyasi tekelin ya da iktisadi tekelin denetim ve güdümü altındadır. Her ülkede ulusal egemenliği temsil eden devletin bu tekellerin istek ve menfaatine hizmet eden bir kurum haline getirilmeye çalışılmaktadır. Başta insan emeği olmak üzere ulusal ve küresel kaynakların harekete geçirilmesinde ve üretim faktörlerinin veriminin artırılmasında devlet kurumu yetersiz kalmaktadır. Devletin iktisadi işlevleri yeterince net olmadığı için iktisat kurallarına ters düşen keyfi müdahaleler, zaman zaman üretim-tüketim dengesinin bozulmasına yol açmaktadır.

İşte insanlık tarihinin bu evresinde, İslâm’ın temel ilkelerinin bilinmesi ve toplumdaki iktisadi faaliyetlerde ve devletin temel işlevlerinde bu ilkelerin göz önünde bulundurulması, çağımızın sorunlarının çözümüne önemli katkılarda bulunabilir. Nitekim 2008 Küresel Finans Krizinden sonra İslâmi finans küresel gündeme getirilmiştir. Şu anda başta Kapitalist ülkeler olmak üzere birçok ülke, İslâmi Finans yöntemlerinden yararlanmaya gayret etmektedirler. Siyasi ve iktisadi bakımdan tekelci odakların denetimindeki güçlü devletlerin yol açtığı gerginlikler, sıcak çatışma ve savaşlar insanlığın üçte ikisini sefalete mahkûm etmiştir. Böyle bir zamanda sadece Müslüman veya yoksul ülkelerin değil, bütün insanlığın İslâm’ın “*Kerim Devlet*” anlayışını incelemeye ihtiyacı olduğu kanaatindeyiz.

Kaynaklar

- Akdemir, S. (2017), *İnsanlık Anayasası Kavramı*, İstanbul: Atlas Yayınları.
- Al Umari, A.D. (2001), *Madinan Society at the Time of the Prophet*, Herndon/Virginia: The International Institute of Islamic Thought.
- Altundere, M.B. (2016), “Endüstri Toplumundan Post-Endüstriyel Topluma: Emek ve Sınıf Tartışmaları”, içinde: M. Talas & B. Şen (eds.), *Ekonomi Sosyolojisi*, İstanbul: Lisans Yayıncılık, 103-122.
- Bassiouni, M.C. (2003), *International Protection of Human Rights: Islamic and Regional Instruments*, Cairo: Dar El Shorouk.
- Crane, A. (2013), “Modern Slavery as a Management Practice: Exploring the Conditions and Capabilities for Human Exploitation”, *Academy of Management Review*, 38(1), 45-69.
- Dawaba, A.M. (2010), *Islamic Economy: Introduction and Methodology*, Cairo: Dar Es-Salaam.
- Debbağoğlu, A. (1979), *İslâm İktisadına Giriş*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ebu Zehra, M. (1966), *Ebu Hanife*, (Çev. O. Keskiöglü), İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Ebu Zehra, M. (1978), *Mezhepler Tarihi*, (Çev. A. Şener), İstanbul: Hisar Yayınevi.
- Ebu Zehra, M. (2000), *İmam Şafî*, (Çev. O. Keskiöglü), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- El-Gazali, M. (1986), *İhya-i Ulum-id-Din, Cilt IV*, (Çev. A. Serdaroğlu), İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Ersoy, A. (1986), *İktisadi Müesseseleşme Tarihi, İktisadi Kalkınmanın Tarihi Seyri*, İzmir: Akevler - Akdeniz Bilimsel Araştırma Merkezi.

- Ersoy, A. (1999), “Bürokratik Anayasadan Demokratik Anayasaya”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 5(30), 530-538.
- Ersoy, A. (2007), “Paylaşımçı Demokrasiye Cumhurbaşkanının Görev ve Sorumlulukları”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2).
- Ersoy, A. (2012), “Niçin Milli Anayasa? Bürokratik Anayasadan Demokratik ve Adil Anayasaya”, *Milli Anayasa Şurası*, Ankara: Ekonomik ve Sosyal Araştırma Merkezi (ESAM) Yayını.
- Ersoy, A. (2013), “An Organizational Model For Capital Formation in African Countries: The Case of Middle East Organised Industrial Zone (OSTİM)”, Tanzania Darussalam Üniversitesi’nde Ekim 2013’te yapılan *How can Economic, Cultural and Political Relations between Tanzania and Turkey be increased? What can be done?* konulu toplantıda sunulmuştur.
- Ersoy, A. (2015), *İktisadi Teoriler ve Düşünceler Tarihi*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Ersoy, A. & M.B. Altundere (2017), “The Market Institution and the State in Islamic Economics: From Past to Present and Future”, *International Journal of Economics, Management and Accounting*, 25 (2), 253-284.
- Essid, M.Y. (1986), “Islamic Economic Thought”, in: S.T. Lowry (ed.), *Pre-Classical Economic Thought, From the Greeks to the Scottish Enlightenment*, Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Farabi, M.E.N. (1990), *El- Medinetü’l Fâzıla*, (Çev. N. Danışman), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Farıdi, F.R. (1980), “Zakât and Fiscal Policy”, in: K. Ahmad (ed.), *Studies in Islamic Economics*, Londra: The Islamic Foundation.
- İmam-ı Buhari (2011), *Sahih-i Buhârî*, (Çev. H. Yıldırım), İstanbul: Sağlam Yayınevi.
- Hamidullah, M. (1958), *Introduction to Islam*, Londra: IIFSO.
- Hayek, von F.A. (1995), *Kölelik Yolu*, (Çev. T. Feyzioglu & Y. Arsan), Ankara: Liberal Düşünürler Topluluğu.
- Hiti, P.K. (1980), *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, (Çev. S. Tuğ), İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gencer, B. (2009), “Sosyal Devletten Kerim Devlete”, *Bilgi*, 19(2), 1-18.
- Ghazanfar, S.M. (2003), “Scholastic Economics and Arab Scholars: The ‘Great Gap’ thesis Considered”, S.M. Ghazanfar (ed.) *Medieval Islamic Economic Thought, Filling the “Great Gap” in European Economics* içinde, Londra: Routledge.
- Ghanem, M. (2013), *Islamic Economics: The Ultimate Alternative*, Londra: Kreatoc Ltd.
- Karagülle, S. (2014), *Adil Düzendeki Genel Hizmetler*, İstanbul: Medhal İlim Araştırmalar Derneği Yayını.
- Mannan, M.A. (1980), *İslâm Ekonomisi, Teori ve Pratik*, (Çev. B. Zengin), İstanbul: Fikir Yayınları.
- Moralı, D. (2002), “‘Yeni Dünya Düzeni’ ya da Yeni Emperyalist Paylaşım”, *Sınıf Mücadelesinde Marksist Tutum*, <marksist.net>, 05.04.2018.
- Neff, F.A. (1950), *Economic Doctrines*, New York: McGraw-Hill.
- Özçağlar, H. (2014), “Tarihsel Süreçte Bucakların Yönetsel Bölünüş İçindeki Yeri ve Önemi”, *TUCAUM VIII. Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara, 285-296.
- Rothbard, M.N. (1995), *Economic Thought Before Adam Smith, an Austrian Perspective on the History of Economic Thought*, Londra: Edward Elgar.
- Seyyid, M. (2004), *Usul-i Fıkıh Medhal*, İstanbul: Medhal İlim Araştırmalar Derneği Yayını.

- Sıba’ı, M. (1984), *Some Glittering Aspects of the Islamic Civilization*, Beyrut: International Islamic Federation of Students Organization.
- Sırvanı, H.H. (1983), *İslâm’da Siyasi Düşünce ve İdare*, (Çev. K. Kuşçu), Ankara: Nur Yayınları.
- Ul Haq, I. (1996), *Economic Doctrines of Islam*, Herndon/Virginia: The International Institute of Islamic Thought.
- Wilson, R. (1997), *Economics, Ethics and Religion*, New York: New York Üniversitesi Yayını.
- Yücel, E. (2017), “İslam Hukukunda Tahkim ve Katılım Bankalarında Uyuşmazlıkların Tahkim Yoluyla Çözümü”, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 3(2), 137-160.

Altundere-Doğan, M.B. & A. Ersoy (2019), “İslâm İktisadında Devletin Temel İşlevleri: İnsan Merkezli İktisadi İlkeler”, *Sosyoekonomi*, Vol. 27(39), 151-173.